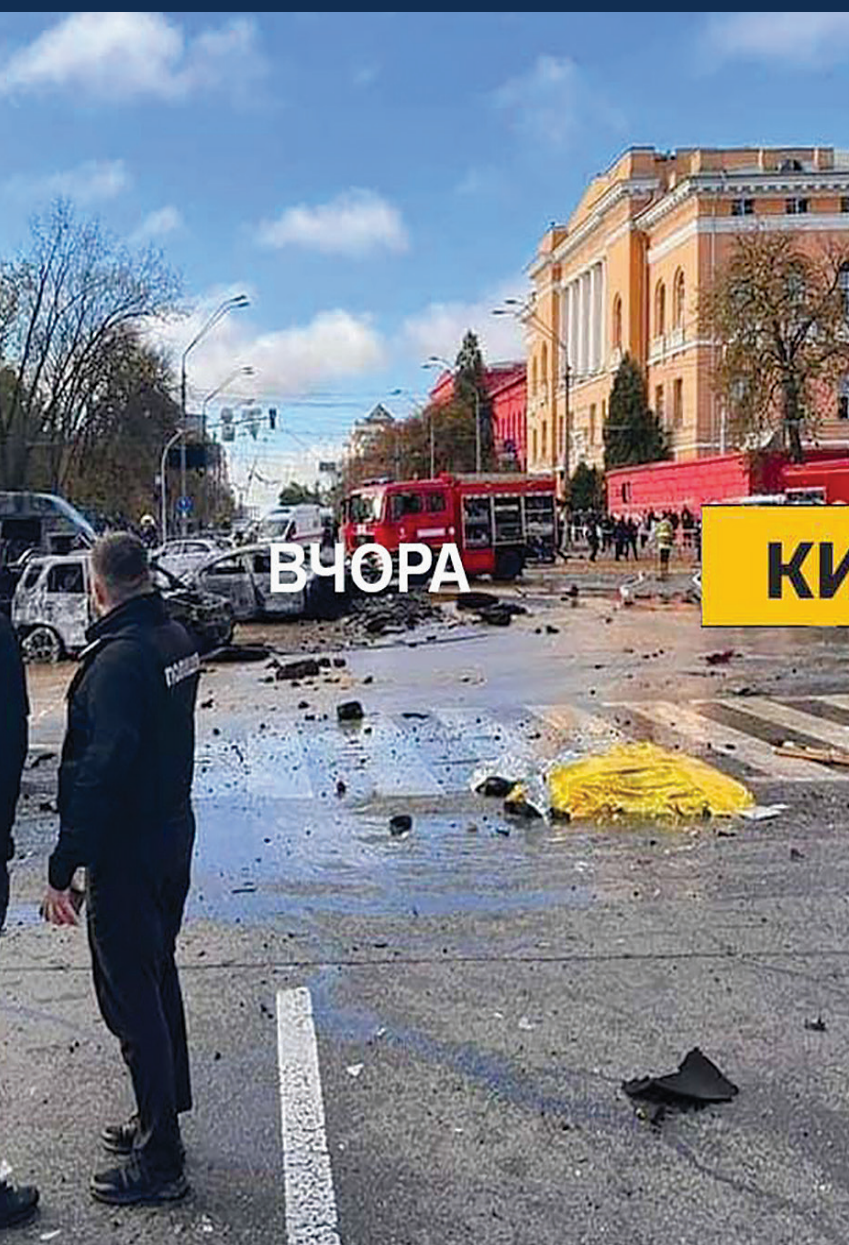

ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ: ТОЧКА ВІДЛІКУ І НАПРЯМИ ДІЙ ВЛАДИ

Аналітична доповідь

КИЇВ

I. СКЛАДНОЩІ І ВИКЛИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ВЕКТОРА ДЛЯ УКРАЇНИ

Юрій ЯКИМЕНКО,
президент Центру Разумкова

Уже стало звичним, що багато подій і процесів глобального та національного розвитку ми оцінюємо в контексті «до» та «після». 24 лютого 2022р., на жаль, справилися найгірші очікування — путінський режим повністю виявив свою агресивну, антилюдську, неоімперську сутність. Вперше від часів Другої світової війни на європейському континенті розпочалася повномасштабна війна, яка загрожує перейти у Третю світову. І за неї відповідальна одна країна — росія.

Сьогодні вже є підстави переконливо стверджувати, що в майбутньому Європи буде все менше і менше росії. Згортаються економічні зв'язки, зменшується енергетична залежність країн Європи, звужується інформаційна присутність російської пропаганди, знижується інтенсивність контактів у різних сферах і у різних форматах — культурі, науці, спорті та ін.

І сьогодні це — благо для Європи. Це — зменшення токсичного впливу від країни, яка хизувалася своєю «зверхністю» щодо Європи, глузувала з її норм і традицій, водночас намагаючись максимально скористатися її благами та отримати вигоду від економічних відносин.

Росія своїми діями свідомо розтоптала європейські цінності, і таким чином винесла себе «за дужки» європейської цивілізації. Можна сказати, за дужки цивілізації взагалі, якщо брати за антонім стану «цивілізації» стан «варварства». А це, відповідно, потребує адекватної реакції з боку Європи.

Не зайве буде нагадати, що такий трансформації Європа має завдячувати саме Україні, її мужній боротьбі за свободу і

незалежність, за право самостійно визначати власну історію та власні перспективи.

Сьогоднішні події в Україні, якими б трагічними вони не видавалися, мають і позитивний зміст — це кінець пострадянської історії країни, закінчення епохи «братніх народів», завершення «совкових» «свободи», «демократії», «прав людини». Завершилася 30-річна історія спроб України всидіти на двох стільцях — пострадянському, до недавнього часу наповненого російськими парадигмами і практиками, та проєвропейському, шлях, який для України, хоча й може бути вельми суперечливим, однак є єдино можливим для збереження і примноження національних надбань. Водночас, оскільки Україна рухається до повноправного членства в ЄС, то всі європейські процеси важливі і вагомими для визначеності шляхів розвитку країни, на чому тут акцентується увага.

Оновлення і виклики для Європи. 2022 рік став знаковим і для Євросоюзу — сьогодні він поводить як активний геополітичний гравець, спрямовуючий свої політичні, економічні, гуманітарні зусилля на захисті демократичних цінностей.

Окремі кризові рішення ухвалювалися без тривалих бюрократичних процедур — зокрема про притулок і соціальний захист українських біженців. ЄС пішов на безпрецедентний крок фінансування безпекового сектору України. Паралельно зміцнюється санкційний фронт проти росії і лібералізується торгівля з Києвом. Є підстави говорити про послідовну солідарність і допомогу країн ЄС Україні.

Наприкінці вересня цю позицію афористично узагальнила президентка Єврокомісії

Урсула фон дер Ляєн у щорічній доповіді у Європарламенті «Про становище Союзу»: «Цю війну росія розв'язала не тільки проти України. Це — війна проти нашої енергетики, проти нашої економіки, проти наших цінностей. Це війна проти нашого майбутнього».

Звичайно, не всі процеси розвиваються у позитивному напрямі, не всі ризики і виклики вже вдалося нейтралізувати. Виокремимо три сфери вразливості політики ЄС, які потребують неослабної уваги ЄС та його партнерських країн.

Перша — це нова фаза гібридної агресії російської імперії — енергетичний і ядерний шантаж кремля. Ідеться про раптові інспіровані аварії на газогоні «Північний потік». Про божевільні заяви медведєва стосовно ядерного вдару по Україні. Про демонстративне балансування кремля на краю атомної прірви.

Європейський істеблішмент, очевидно, ще не вповні виробив імунітет, і звідси поширення метастазів «руського мира», пошвавлення «друзів путіна», проросійські коливання громадських настроїв у Словаччині, антисанкційні мітинги в Чехії, заклики до діалогу з росією у Німеччині.

Друга — це комплекс хронічних внутрішніх проблем ЄС, які нівельовані війною, але залишаються у латентному стані. Це міграційні виклики, які посилила російська

агресія. Це відступи окремих країн-членів від норм ЄС, що призводить до конфліктів з офіційним Брюсселем.

Доречно згадати також взаємні претензії країн Євросоюзу, кризу мультикультуралізму на фоні накопичення соціально-економічних негараздів. Також про зростання правого радикалізму та євроскептицизму паралельно з послабленням і занепадом традиційних партій і рухів. Очевидно, кумулятивне поєднання згаданих чинників і призвело до праворадикального реваншу на Апеннінах.

Третя — китайський фактор, на чому наголошувала глава Єврокомісії у згаданій промові. І йдеться не лише про небезпечну монополію Пекіну на окремих ринках. Мова про глобальне, зростаюче протистояння цивілізованого демократичного світу і блоку авторитарних держав. Саме це визначатиме подальшу конфігурацію сил у світі.

Виклики сьогодення для Європи. Часто можна почути про «м'яку формулу» викликів — йдеться про те, що російська агресія спричинила вихід Європи зі звичної зони комфорту. Що це означає в нинішніх реаліях?

За даними Евростату, ціни в євроні на основні продукти харчування — хліб, овочі, м'ясо, олію, жири — суттєво подорожчали. Зокрема в серпні 2022р. ціна на хліб у ЄС зросла на 18%, порівняно з серпнем 2021р.

Значно прискорила інфляція, зросли облікові ставки. Промислові гіганти ЄС починають скорочувати виробництво через стрибок цін на енергоносії. Уряди по всій Європі, де промислове виробництво становить приблизно чверть економіки, вживають екстрених заходів, щоб підтримати комунальні послуги та пом'якшити вплив кризи через дефіцит газу в зимовий період.

Як ця криза позначатиметься на позиції національних урядів і політиці Євросоюзу в цілому? Це одне з ключових питань.

Існує загроза впливу соціально-економічних проблем на політичні орієнтації громадян ЄС. Зокрема на їх ставлення щодо підтримки України і протистояння російській агресії. Також є загроза зростання підтримки повернення до політики «business as usual» з кремлем. Не можна виключати погасання мирних ініціатив і тиску на Україну щодо переговорів з путіним, у т.ч. на його умовах. Такі «голуби миру» комфортно співіснують зі «стерв'ятниками» війни.

Але очевидно інше. Україна не піде на торгівлю власними територіями заради тимчасового та умовного відновлення на континенті «зони комфорту». Це було би стратегічною поразкою і України, і Європи, і світу.

Водночас очевидним є й те, що ЄС має можливості і потенціал опору експансії зі Сходу. Найголовніша умова — це збереження і зміцнення єдності Європи.

Термінові інституційні напрями євроінтеграції. Сьогодні євроінтеграція України має два виміри — як засіб протистояння російській агресії і рушій реформ. Кожен з цих вимірів формує багатоцільові потреби і напрями дій вітчизняної політики.

Перший — воєнна допомога. Часткова мобілізація в росії, т.зв. «референдуми» на окупованих територіях з наступною запланованою анексією, потребують спільної адекватної відповіді. Нещодавнє рішення міністрів закордонних справ ЄС, резолюція G-7, Заява Північноатлантичної Ради мають наповнитися конкретним змістом, прискорити і збільшити поставки зброї до України. Йдеться і про механізм Рамштайн, і Європейський фонд миру, і створення воєнної Місії ЄС в Україні тощо.

На цьому фоні коливання і невизначеність з боку наших окремих європейських партнерів виглядає як сприяння агресору, так само як і «нейтральність» деяких країн ЄС.

Друге — реформи. Нині на порядку денному пакет рекомендацій Єврокомісії, подальша імплементація Угоди про асоціацію, секторальна інтеграція, адаптація до нормативно-правового простору ЄС тощо. Останнє є особливо складним і масштабним завданням.

Водночас, говорячи про поступ до ЄС варто згадати про скасування обмежень у торгівлі з Україною, отримання кандидатського статусу, запровадження «енергетичного», «торговельного» «транспортного» безвізів, підписання чотирьох секторальних угод, які увімкнули зелене світло для цифрової і митної інтеграції, бюджетної підтримки та спільної податкової програми. Варто також нагадати, що нещодавно Рада ЄС ухвалила пакет макрофінансової допомоги Україні (€5 млрд).

Загалом є підстави для обережного оптимізму. Можна прогнозувати, що наступного року буде відкрита перша глава переговорного процесу про вступ до ЄС. Зазначимо, що темпи євроінтеграції залежатимуть, з одного боку, від трансформації самого ЄС, зокрема переходу від рішень консенсусом до кваліфікованої більшості. З іншого — позбавлення як бюрократичних процедур політики розширення, так і традиційного пакетного підходу, принципу «одного кошика» для кандидатів.

Підкреслимо, що нові геополітичні реалії обумовлюють і нові підходи до політики розширення ЄС, де пріоритетом мають бути політико-безпекові чинники.

У цьому зв'язку доречно навести вислів Роберти Мецолі, президентки Європарламенту, на адресу України: «Ви показуєте світові, що масштабні терор і агресія не здатні залякати, що бомби ніколи не знищать гордість та гідність. Ми будемо поруч з Україною як у часи трагедії, так і в часи процвітання». У широкому ж контексті, солідарність європейських партнерів під час війни має стати додатковим стимулом для реалізації Україною стратегічної мети, визначеної Конституцією — досягнення повноправного членства в Європейському Союзі.

II. РЕЗУЛЬТАТИ ПЕРШИХ МІСЯЦІВ ПРОТИДІЇ АГРЕСІЇ І ПЕРСПЕКТИВИ ВІДНОВЛЕННЯ

Василь ЮРЧИШИН,
директор економічних і соціальних програм Центру Разумкова

Хоча наприкінці літа 2022р. намітився позитивний злам у характері бойових дій в Україні, і українське суспільство отримало можливість впевненіше дивитись у майбутнє, однак дедалі зрозумілішим є те, що визвольна війна буде довгою, ще принесе багато жертв, втрат і руйнувань, і потрібно тверезо усвідомлювати що:

- ✓ ще десятиліттями країні потрібно буде відбудовувати зруйновані міста і села;
- ✓ ще довгі роки українські поля будуть непридатні для сільськогосподарських робіт (внаслідок залишків снарядів і мін);
- ✓ численні промислові об'єкти (у т.ч. ті, які визначали структуру вітчизняної економіки) не зможуть бути відновлені і виробляти продукцію;
- ✓ мільйони переселенців не повернуться до своїх домів, а можливо і до країни взагалі.

Складність нейтралізації таких викликів посилюється не лише масштабами втрат і необхідних ресурсів на відновлення. Додаткові ускладнення зумовлені тим, що, оскільки країна отримала важливий сигнал-стимул визнання європейською спільнотою наших устремліть¹, програми і проекти нової економіки і нового суспільства України

мають формуватися таким чином, щоб вони одразу вписувалися у європейські інститути.

Поряд з цим, слід мати на увазі, що статус країни-кандидата до ЄС зовсім не означає отримання політичних чи інституційних вигод, що послаблюватиме набуті економічні вигоди. Швидкий шлях інтеграції, про який сьогодні говориться (переважно вітчизняними політиками), натраплятиме на серйозні перешкоди: юридичні, політичні й економічні². І нереалістичним буде очікувати, що переговорний процес пришвидшеного членства в ЄС (з пом'якшенням суттєвих вимог ЄС щодо результативності реформувальних у країні-кандидаті) буде успішним³.

Подолання ж політичних, економічних, інституційних викликів (якими б суперечливими вони не були) означатиме, що на теренах України, яку ми знали донині, буде створена і сформована зовсім інша країна, в якій демократичні і гуманітарні цінності будуть не деклараціями, а способом життя, і, в поєднанні з економічними свободами, визначатимуть дороговказ для відновленої європейської країни⁴.

1. ВТРАТИ ТА ОЧІКУВАННЯ – ТОЧКА ВІДЛІКУ ВІДНОВЛЕННЯ

У 2022р. світ входив з певними оптимістичними очікуваннями, оскільки попередній рік, незважаючи на прояв нових пандемічних

¹ 23-24 червня 2022р. на Саміті ЄС було ухвалено рішення про надання Україні статусу кандидата в ЄС.

² Бурас П., Ланг К.-О. Партнерство задля Розширення: нова пропозиція ЄС для України і не тільки. – <https://www.batory.org.pl/publikacja/partnerstwo-zadla-rozshirrenia-nova-pr>.

³ Критерії успішності реформ залишаються невизначеними, в т.ч. внаслідок того, що будь-хто може загальмувати ухвалення позитивних рішень, як внаслідок необхідності консенсусних рішень. Див.: Бурас П., Ланг К.-О. Партнерство задля Розширення: нова пропозиція ЄС для України і не тільки. – <https://www.batory.org.pl/publikacja/partnerstwo-zadla-rozshirrenia-nova-pr>.

⁴ Геополітичні та геоекономічні зміни, формовані під впливом російської агресії, та оновлення місця України у світовому просторі. – Центр Разумкова, 2022р.

хвиль, продемонстрував можливості прискореного відновлення провідних країн, а з ними і глобальної економіки загалом. З'явилися сподівання, що після двох років коронавірусних обмежень світова економіка на решті зможе почати надолужувати втрати, відновити докризові «нормальності» і трансформувати накопичені виклики (діджиталізація, екологія, штучний інтелект) у системні вигоди⁵.

1.1. Втрата оптимістичних сподівань і нові очікування. Широкомасштабна військова агресія «братської» країни проти України докорінно трансформувала світову політичну, економічну, безпекову, гуманітарну карту, розділила світову історію на «до» та «після», підняла питання війни і миру на новий рівень самовизначення людської цивілізації.

Російська пропаганда докладала багато зусиль, щоб представити агресію в Україні як локальну «спеціальну операцію». Що відбувалося на тлі суперечностей і послаблення партнерських відносин між провідними країнами світу в політичному та економічному вимірах і проявлялося зокрема в наступному:

- ✓ економічні потреби окремих країн дедалі частіше витісняли принципи, на яких будується демократичний світ;
- ✓ запровадження «суто комерційних проектів» (насамперед, нафтових, газових, енергетичних), які активно просувала росія у Європі, означало затягування «зашморгу залежності» на шії Європи;
- ✓ надання провідними європейськими країнами «зеленого світла» економічному співробітництву з авторитарними державами (Китай, росія) без огляду на питання безпеки сприяло поширенню експорту політичної корупції;
- ✓ посилення спроб формування нового світового порядку, в т.ч. через розширення втручання держави у вироблення і втілення економічних рішень,

розростання агресивного авторитаризму та ін.

Не відомо, у якому напрямі розвивалася б світова цивілізація. Однак, мужня боротьба українців за свободу і незалежність об'єднала цивілізовані країни для протидії російському агресору.

1.2. Результати і наслідки перших місяців війни для європейського співтовариства. Україна — невід'ємна частина Європи, хоча формально поки не є членом ЄС. Поєднаність з Європою означає, що все, що відбувається у Європі і з Європою, відбувається і на розвиткові України. Тому для нас край актуально розуміти, як глобальні та європейські процеси «тиснутимуть» на українське політичне та економічне середовища. Звернемо увагу на окремі результати протидії агресії, які вже набули зрозумілих рис⁶.

- (1). Зростання глобальної інфляції. Стрімке розкручування вартості енергоресурсів у II половині 2021р. (як складова «гібридної» війни росії проти України поєднана з економічним тиском на ЄС) було першою хвилею **цінової війни росії проти Європи**. Своєю чергою, тривале утримання високої інфляції означає зростаючі ризики стагфляції у всьому світі.
- (2). Серед споживчих товарів найбільші негативні наслідки пов'язуються з продовольчою безпекою, а також зростанням дефіцитів товарів першої необхідності (необхідних для домогосподарств). Більше того, блокуючи поставки продуктів харчування для країн, що розвиваються, росія фактично переспрямовує власну деструктивну діяльність на країни демократії, які нібито створюють прецеденти розбалансування світових продовольчих ринків (риторика, яка є складовою «гібридної» війни росії проти цивілізованого світу).
- (3). Подальше погіршення виробничих і логістичних ланцюгів унаслідок запровадження санкційних обмежень спричинило не лише економічні втрати,

⁵ The world in 2022. Back to the Future? — https://essay.ispionline.it/?page_id=2963.

⁶ Див., зокрема: Economic consequences of the Russia-Ukraine conflict: Stagflation ahead. — <https://www.coface.com/News-Publications/News/Economic-consequences-of-the-Russia-Ukraine-conflict-Stagflation-ahead/>; Геополітичні та геоекономічні зміни, формовані під впливом російської агресії, та оновлення місця України у світовому просторі. — Центр Разумкова, 2022р.

- але й **втрату довіри** економічних агентів до стійкості глобального та регіональних економічних середовищ, посилення сумнівів у спроможності владних інститутів знайти задовільні рішення в умовах розгортання кризових процесів.
- (4). Погіршення доступу до енергетичних ресурсів означає погіршення умов ведення бізнесу та бізнес-клімату загалом. Тому ціновий ефект проявиться не лише економічно, а вірогідно навіть жорсткіше політично, що відіб'ється на результатах (важливих для України) виборчих процесів, які проходять восени-навесні в ряді європейських країн⁷.
- (5). Сповільнення економічного зростання в умовах прискорення інфляційних процесів, на цьому тлі, вищих процентних ставок і значно вищих витрат на енергоресурси означає високі ризики **розбалансування державних і приватних фінансів**, зростання фінансових ризиків і погіршення боргових позицій, що, своєю чергою, означає посилення тенденцій до стагфляції чи кризи в окремих країнах, регіонах чи світовій економіці в цілому.
- (6). Розподіл витрат і впливів від втрат товарних поставок, а також прийому біженців, не буде рівномірним у ЄС. У таких умовах країни, які вважають, що вони найбільше постраждали від економічних обмежень, можуть вимагати компенсації з європейських фондів, що зможе швидко трансформуватися всередині ЄС у політичні протистояння.
- (7). Останні роки світова торговельна система знаходилась у стані постійних обмежень, спочатку зумовлених коронавірусним нападом, далі — війною в Україні (в т.ч. з-за санкційних заходів). Сповільнення торгівлі, а також ризики для інвестиційного входження до цілого ряду країн означають руйнування потенціалу довгострокового зростання.
- (8). Слід зазначити, що в умовах негараздів завжди посилюються неконтрольовані потоки мігрантів з висхідних країн Азії та Африки, які традиційно зумовлюють значні ускладнення для розвинутих європейських країн. Потоки українських біженців з самого початку військових дій виявилися організованими та контрольованими, що сприяло як готовності європейських країн до їх [біженців] прийому, так і наданню роботи. Однак, навіть у таких умовах, потреби в житлі, школах, додатковому фінансуванні, в т.ч. соціальних послуг, тиску на робочі місця, формують «втому» від психологічного нарощування ризиків втрати добробуту у місцевих жителів.
- (9). Масове переселення мільйонів українців до європейських країн означає значну **втрату людського капіталу**, причому не лише для України. Більш вагомим може стати те, що наслідками російської агресії стануть вимушені зміни на ринках праці і зайнятості, оскільки вірогідний надлишок пропозиції мігрантської робочої сили спонукатиме до нових масових переселень у Європі.
- (10). Дії України із захисту Батьківщини спричинили значно більші трансформації європейської політики та економіки, ніж будь-які попередні кризові періоди, включно з коронавірусним⁸. Водночас, вони **відіграють вирішальну роль** для майбутнього України⁹:
- ✓ Європа стала міцнішою для свого захисту (в т.ч. внаслідок готовності НАТО до розширення за рахунок Фінляндії та Швеції)¹⁰;
 - ✓ менше енергетично залежною, насамперед від політизованої пропозиції з боку авторитарної *росії*;

⁷ Так, на парламентських виборах в Італії перемогла коаліція правих, серед яких є значний прошарок проросійських сил, що може обмежити підтримку Італією України.

⁸ Smith E. Russia's war in Ukraine means there'll be no return to normality for Europe's economy. – <https://www.cnn.com/2022/04/12/russia-ukraine-war-means-therell-be-no-return-to-normality-for-europe.html>.

⁹ Cohen R.S. Europe After the Ukraine War. – <https://www.rand.org/blog/2022/03/europe-after-the-ukraine-war.html>.

¹⁰ Ідеї «незалежності» Західної Європи від США, які активно просуvalись останніми роками (в т.ч. під впливом «гібридної» політики *росії*), як у рамках економічних відносин, так і безпековій системі («НАТО без США») зазнала перегляду. Для країн ЄС (і особливо країн Центральної та Східної Європи) однозначною стала значимість НАТО, де за США залишаються провідні ролі.

- ✓ більш виваженою у виборі стратегічних економічних партнерів;
- ✓ більш згуртованою в розумінні демократичних і людських цінностей та їх захисту;
- ✓ більш «розбірливою» у виборі моральних лідерів¹¹.

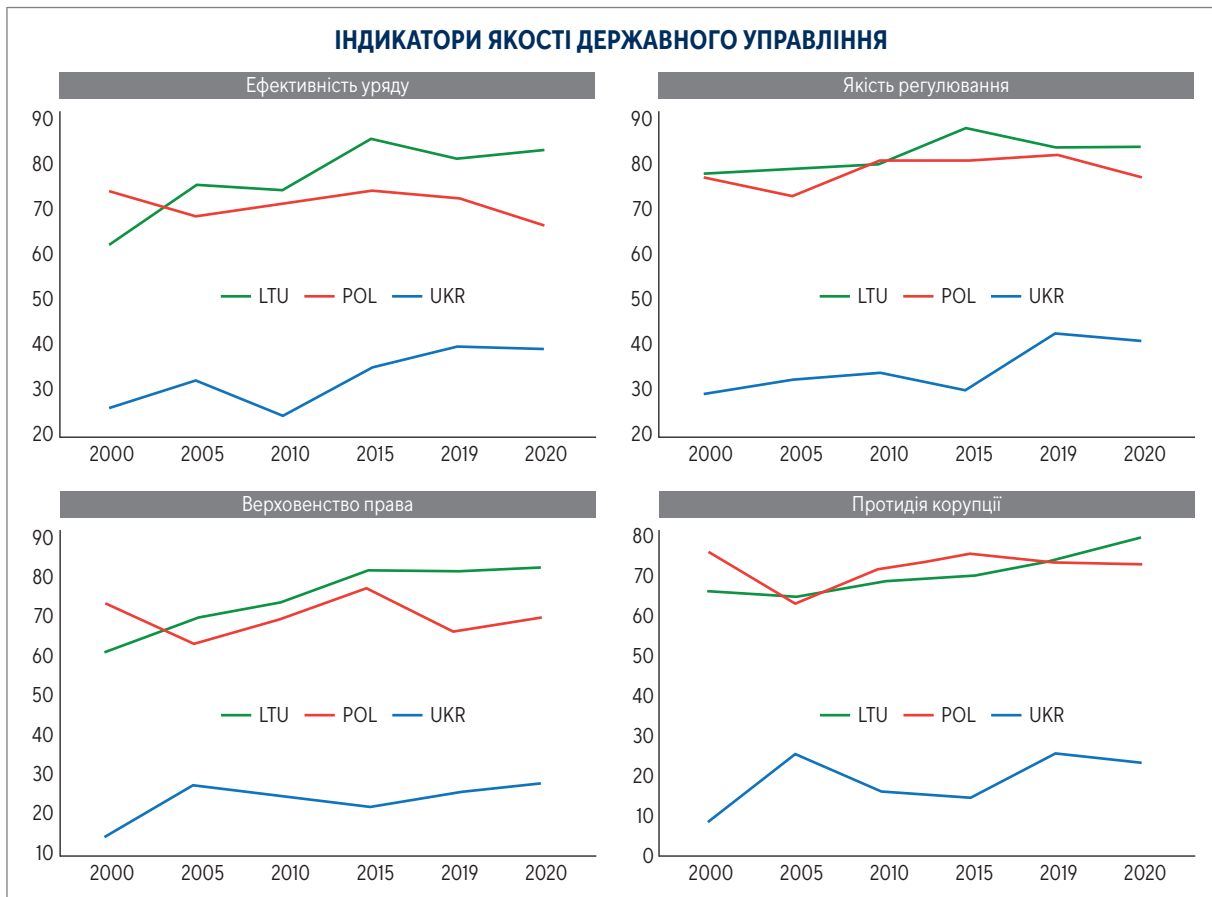
Зважаючи на це, є підстави стверджувати, що **Європа стала кращим**, раціональнішим і виваженим, глобальним гравцем, і для України це **суттєво позитивна трансформація**, оскільки вигідно для країни мати сильних партнерів, які **власними діями** (всупереч деклараціям окремих політиків чи політичних угруповань) **довели готовність і спроможність підтримати країну**, яка бореться проти авторитаризму за свободу і незалежність.

1.3. Інституційне гальмування. Слід визнати, що вітчизняна система державного управління формувалася далеко не на тих основах, які притаманні кращим теоріям і

практикам розвинутих та успішних висхідних країн, у т.ч. колишнього соціалістичного табору, які досить швидко увійшли до Європейського співтовариства.

Досвід успішних країн, яким у відносно короткий період вдалося докорінно трансформувати економічні механізми і створити міцний базис соціально-економічного розвитку (в т.ч. країн, на території яких довгий час велися військові дії), засвідчує, що ледь не вирішальну роль відіграють сучасні ринкові і позаринкові інститути. Головною причиною демократичної та економічної відсталості України (на фоні європейського рівня) є **неефективність державної влади – її корумпованість, некомпетентність, недемократичність** (діаграма «Індикатори якості державного управління»). Основні зусилля влади довгий час були спрямовані не на забезпечення успішного розвитку України, а на самозбагачення, самозбереження і самопродукування олігархічних структур.

Доречно, *по-перше*, нагадати, що одним з важливих свідчень світової економіки є те,

¹¹ Конформістські «мирні» пропозиції окремих країн ЄС не були сприйняті європейським суспільством, а були ним оцінені як політична невпевненість і моральна слабкість. Див.: Grygiel J. Russia's War Has Created a Power Vacuum in Europe. – <https://foreignpolicy.com/2022/05/05/ukraine-russia-germany-europe-power-vacuum-war>.

що **економічно вільні країни**, в яких забезпечується свобода підприємництва і надійний захист прав власності, **досягають набагато кращих економічних результатів**, ніж країни, де пригнічується підприємництво. Підтвердженням слугує рейтингування країн у глобальному Індексі економічної свободи. Зокрема в останньому з них Україна посідала 130 (!?) позицію (класифікується як «переважно НЕ вільна») із 177 оцінених економік світу¹².

По-друге — вітчизняне економічне середовище залишалося монополізованим, з надмірною зарегульованістю і переповненням державними підприємствами, більшість з яких була збитковими. Пошук ренти, а не нових конкурентних ніш, довгий час залишався ознакою українського великого бізнесу, який, своєю чергою, посилював своє проникнення у вироблення державницьких рішень і, зрештою, депресивно тиснув на вітчизняну економічну спроможність загалом, водночас відлякуючи міжнародних інвесторів.

І зрозумілими є незадовільні оцінки рівня якості державного управління України, порівняно з постсоціалістичними країнами, які після розпаду СРСР однозначно і цілеспрямовано визначились у своїх стратегічних цілях (діаграма «Індикатори якості державного управління»).

1.4. Економічне провалля України. Сьогодні (жовтень 2022р.), коли готується ця публікація, а воєнні дії в Україні ще продовжуються, оцінки економічних втрат країни внаслідок агресії хоча й різняться, однак усі вони мають катастрофічний вимір — зокрема, за оптимістичними оцінками, реальний ВВП за результатами 2022р. обвалиться на третину¹³ (таблиця «Головні макроекономічні показники»).

Втрати України від війни не обмежуються падінням ВВП, показником, який є «локальним» у вартісному та часовому вимірах. Втрати у національному багатстві є набагато більшими¹⁴, і їх ще потрібно буде оцінити в повному обсязі (врізка «Оцінка шкоди,

ГОЛОВНІ МАКРОЕКОНОМІЧНІ ПОКАЗНИКИ

	2019	2020	2021	2022(п)
ВВП, млрд. грн.	3 978	4 222	5 460	4 900
ВВП, \$ млрд.	153,9	156,6	200,1	125,6
ВВП, % зростання	3,2	-3,8	3,4	-33,0
Зростання ІСЦ, % (груд.-груд.)	4,1	5,0	10,0	29,0
Середньорічний курс, грн./\$1	25,8	27,0	27,3	39,0
Сальдо зовнішньої торгівлі (товарами і послугами), % ВВП	-8,1	-1,5	-1,1	-11,0
Частка кінцевих споживчих витрат у ВВП, %	93,2	92,6	87,3	97,0

заподіяної агресією росії проти України»). Розуміння цього є вкрай актуальним для оцінки сьогодишнього стану вітчизняного економічного, соціального, гуманітарного середовища, а з тим і потреб у ресурсах (не лише матеріальний і фінансових, але й людських) для результативних та ефективних процесів відновлення України.

ОЦІНКА ШКОДИ, ЗАПОДІЯНОЇ АГРЕСІЄЮ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

9 вересня 2022р. Світовий банк оприлюднив прес-реліз з **оцінкою шкоди**, заподіяної агресією росії проти України, та потреб на відбудову країни. Оцінка була зроблена спільно з Єврокомісією та Урядом України і з посиланням на методологію, розроблену Світовим банком, станом на 1 червня 2022р. За вказаною методикою величина заподіяної шкоди склала \$349 млрд.

Хоча вказана оцінка не має зобов'язуючого змісту, однак оцінка від авторитетних міжнародних організацій має більше ваги, ніж від приватних або національних джерел і зможе відіграти певну позитивну роль, якщо справа дійде до процесів репарації.

Водночас Україна лобіює в Генеральній Асамблеї ООН ухвалення резолюції, яка стане основою для **створення міжнародного механізму компенсації**, який може призвести до арешту російських державних активів за кордоном на суму до \$300 млрд. Поки, однак, немає належних інструментів реалізації таких намірів, у т.ч. внаслідок того, що росія у РБ ООН може застосувати право вето, що вже неодноразово доводила.

¹² Оцінювання відбувалось з липня 2020р. до червня 2021р. Тобто, ще до російської агресії. Див.: Index of Economic Freedom 2022. — <https://www.heritage.org/index/pdf/2022>.

¹³ Зокрема, у II кв. 2022р. вітчизняна економіка впала на 37%, що, втім, дещо менше, ніж очікували Уряд і НБУ. Важливий чинник, який погіршив економічні показники — це блокування морських портів, через які експортувалося близько 60% товарів (у грошовому вимірі). Див.: Доходи населення, банки, бюджет: як змінилася економіка за півроку війни. — <https://minfin.com.ua/ua/currency/articles/dohody-naseleniya-banki-byudzheta-kak-izmenilas-ekonomika-za-polgoda-voyny>.

¹⁴ ... характеризуються великою чисельністю загинувших і поранених, соціальними та гуманітарними втратами, значною руйнацією великих і малих міст, домівок, інфраструктурних об'єктів та ін.

Характеристикою втрат і негараздів у різних сферах України є:

- ✓ крахове зменшення промисловості на Сході і Півдні України, де була зосереджена значна частка промислових підприємств, які, водночас, визначали експортний промисловий потенціал країни. Релокація (переміщення промислових потужностей до західних областей) поки стосується лише окремих підприємств, а не системних змін у розміщенні продуктивних сил;
- ✓ унаслідок втрати значної частки бізнесів, які займалися постачанням, вивезенням, логістичним забезпеченням, особливо тих, що знаходились у регіонах бойових дій, відбулося розірвання виробничих ланцюгів (а їх поновлення вимагає значного часу і додаткових ресурсів чи навіть означає неможливість поновлення зовсім);
- ✓ практична руйнація багатьох об'єктів інфраструктури, логістичних і транспортних мереж, у т.ч. блокада портів, суттєво послаблює міжнародну торгівлю. Окремі заходи деблокади розблоковують малу частину експортної спроможності України, однак у будь-який час можуть бути знову закриті;
- ✓ значні втрати людського капіталу загалом, а також критичне зменшення чисельності робочої сили, насамперед спеціалістів, внаслідок мобілізації чоловіків, міграції (за кордон) жінок, певна частина яких упродовж найближчих місяців навряд чи повернеться до України;
- ✓ втрата багатьма людьми осель, нерухомості. Відтак, мільйони людей не лише не мають постійного житла, але й перспектив його мати в найближче десятиліття, що, своєю чергою, зменшує стимули до повернення емігрантів і тимчасово переміщених осіб.

Слід також вказати, що є низка сфер, галузей, видів діяльності, втрати яких з-за війни

навряд чи взагалі коли-небудь компенсуються. Насамперед йдеться про гірничо-металургійний комплекс (ГМК), який довгий час залишався «візитною карткою» України і на «підтримку» якого спрямовувались значні ресурси. Слід нагадати, що у 2020р. Україна посідала 9 позицію у рейтингу *World Steel* світових експортерів сталевих виробів, експортуючи 15,2 млн. т¹⁵, при тому, що коронавірусний рік не був сприятливий для металургійної промисловості загалом. Помітне нарощування виробництва у 2021р. заклало значимі підвалини для подальшого розширення як виробництва, так і експорту.

Однак війна все змінила, і сьогодні лише зрозуміло, що з втратою маріупольських заводів (Азовсталь і ММК ім.Ілліча) і блокадою експортних поставок Україна «випаде» з рейтингів виробників та експортерів металургії, а також характеризуватиметься суттєвим зниженням обсягів промислового виробництва загалом (зважаючи на вагомість металургії і критичні руйнування об'єктів та інфраструктури).

Агресія росії завдала значної шкоди вітчизняному **агропромислому комплексу**, який, вірогідно, все ж стане лідером у відновленні країни. Цей **сектор посідає провідне місце в українському експорті**, який є критичним для забезпечення продовольчої безпеки у світі, а також підтримки внутрішніх валютних резервів, стабільного курсу гривні, макрофінансового збалансування.

Сьогодні ж **прямі збитки**, такі як знищені (у т.ч. спалені) та вкрадені аграрні і харчові товари, перевищили \$4 млрд., а також втрачений потенційний дохід від нерозподілених запасів продовольства склав понад \$22 млрд. За оцінкою експертів, для відновлення АПК на початковому етапі буде потрібно близько \$500 млн., а загалом — \$30 млрд.¹⁶

Подібні вітчизняні втрати потрібно зважувати на системні негаразди, спричинені російською політикою, насамперед, у європейському регіоні¹⁷, що, безперечно, відбиватиметься і на Україні:

¹⁵ Levchuk K. Ukraine climbed to the 9th place in WorldSteel ranking of steel exporters. — <https://gmk.center/en/news/ukraine-climbed-to-the-9th-place-in-worldsteel-ranking-of-steel-exporters>.

¹⁶ Український АПК зазнав прямих збитків... — <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy>.

¹⁷ Див., зокрема: Economic consequences of the Russia-Ukraine conflict: Stagflation ahead. — <https://www.coface.com/News-Publications/News/Economic-consequences-of-the-Russia-Ukraine-conflict-Stagflation-ahead>.

- ✓ стрімке розкручування вартості енергоресурсів у II половині 2021р. (як складова «гібридної» війти росії проти України у поєднанні з економічним тиском на ЄС), як вказано, було першою хвилею **цінової війни росії проти Європи**. Блокада українських морських портів у 2022р., через які відбувалася лівова частка експортних поставок України на міжнародні ринки аграрних товарів і продуктів харчування, **стала другою хвилею цінової війни росії вже проти усього світу**;
- ✓ неконтрольоване стрімке зростання цін формує високі ризики гальмування відновлення збалансованої економічної динаміки. Чим довше триватимуть військові дії в Україні, тим вищою є вірогідність подальшого розкручування споживчих цін. Своєю чергою, тривале утримання високої інфляції містить зростаючі ризики стагфляції, а з тим і соціальних збурень не лише у висхідних країнах, але й у розвинутих, які, здавалося, мають бути надійно захищені;
- ✓ підвищення зернових та енергетичних вартостей, дефіцит енергетичної пропозиції¹⁸ разом із посиленням ризиків дезінтеграції, руйнування логістичних ланок і зв'язків, подорожчання доступу до ресурсів навіть для розвинутих країн призвели до суттєвого **зниження темпів економічного зростання** у більшості країн світу, що може швидко трансформуватись у соціальні чи гуманітарні негаразди;
- ✓ негативні прояви макроекономічних дисбалансів (реcesія, інфляція, борги) посилювались **ще «свіжими» спогадами про втрати і дисбаланси коронавірусної кризи**, коли затягування рішень і слабкості в організації вакцинації призвели до значних людських втрат.

Однак, оцінюючи поточний стан економіки та найближчі перспективи, потрібно зосереджуватись не лише на втратах. *По-перше*, слід звернути увагу на вельми привабливу нішу, яка в Україні зміцнилась в останнє десятиріччя і практично не постраждала внаслідок війни. Ідеться про надання (і торгівлю) послуг у сфері «телекомунікації, комп'ютерні та інформаційні послуги» (ІК-послуги), сфері, яка стає дедалі більш важливим глобальним фактором економічного розвитку. За даними Світового банку, доступ до мережі Інтернет в Україні протягом останніх 10 років динамічно розширювався і покращувався, що дозволяло залучати до глобальних мереж дедалі більше фахівців і просто користувачів. Особливо значимим було зростання експорту відповідних послуг. Причому зростання сектору практично не залежало від зовнішніх негараздів. Навіть у коронавірусному 2020р. експорт ІК-послуг зріс на 18,5%, а у 2021р. зростання перевищило 26%.

По-друге, 16 вересня 2022р. була затверджена Угода між Україною та Євросоюзом про вантажні перевезення автомобільним транспортом (т.зв. «транспортний безвіз»), завдяки чому здійснювати вітчизняним перевізникам міжнародні перевезення з країнами ЄС можна буде без додаткових спеціальних дозволів. Також були увалені рішення (і запроваджені у практичну площину) про «енергетичний безвіз» (вітчизняна енергосистема стала невід'ємною частиною європейської), «економічний безвіз» (звільнення продукції українського бізнесу від усіх тарифів і квот), «митний безвіз» (який поглибить інтеграцію української митниці з європейською).

Такі інтеграційні заходи сприяють розширенню міжнародної торгівлі, включенню України до європейських виробничих, а також транспортних і логістичних мереж, що вкрай важливо для прискорення процесів відновлення.

¹⁸ Зазначимо, в одній з найчуттєвіших сфер — електроенергетиці, на тлі стрімкого зростання вартостей, спровокованих російською агресією, в Україні відбулася позитивна знакова подія — у березні 2022р. була завершена синхронізація роботи вітчизняної електричної мережі з європейською. Тобто Україна, з одного боку, остаточно позбулася залежності від російських енергетичних поставок, з іншого — вітчизняна енергетика стала «повноправним» елементом європейської енергетичної системи.

2. ОСОБЛИВОСТІ І НАПРЯМИ ПРОЦЕСІВ ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ

Україна у власних відбудові та відновленні **не може чекати закінчення війни**, яка, на думку багатьох фахівців, може розтягнутись на роки. Тому будь-які сценарії розгортання військових, а надалі відновлювальних, процесів в Україні мають розроблятися і реалізовуватись з урахуванням потреб не лише мирного будівництва нової України, але й завдань поточної і майбутньої військової протидії агресору.

При цьому, узагальнені напрями дій, спрямовані на відновлення, мають переслідувати дві «макромети» — формування безпекової структури національної економіки, а також її [національної економіки] повноцінну інтеграцію до європейського економічного середовища.

2.1. У пошуку шляху до відновлення України. Серед ключових орієнтирів відбудови і відновлення країни виокремлюються т.зв. **Копенгагенські критерії в економічній сфері**¹⁹. Насамперед йдеться про досягнення цінової стабільності, стабільності національної валюти та утримання відносно низьких процентних ставок, подолання дефіциту бюджету, зменшення державного боргу, а також спроможності національної економіки витримувати конкурентний тиск та демонструвати належну конкурентоспроможність на відкритих ринках. Зауважимо, необхідною умовою конкурентоспроможності є наявність людських (кваліфікованих) ресурсів.

Відтак, стратегічним напрямом трансформацій в економічній сфері є **послідовне досягнення рівня продуктивності праці** успішних висхідних країн, базованих на належному рівні та якості освіти, креативності виробничої діяльності кожного члена суспільства, а з тим — і належної оплати праці. Саме **продуктивна праця кваліфікованих працівників** може принести добробут у кожному

родину, і саме на цьому шляху можливим стане підвищення життєвих стандартів навіть у складних повоєнних умовах.

Стосовно відновлення, у переважній більшості владних документів, у т.ч. урядовому Плані відновлення України²⁰, йдеться не про ідеологічні, політичні та інституційні основи оновлення країни (яку країну ми хочемо відбудувати і яким є бачення такої оновленої країни, значимість у ній людського капіталу, його якості та конкурентоспроможності), а радше пропонується довгий перелік окремих об'єктів (інфраструктурних, виробничих, логістичних, гуманітарних та ін., кожен з яких потребує надвеликих обсягів фінансування), будівництво чи створення яких нібито призведе до бажаних результатів — створенню нової європейської країни. Однак, попри дійсну готовність допомогти Україні, жоден міжнародний інвестор не отримав натхнення від представленого в Лозанні урядового плану, який не формував системного бачення (а лише передбачав величезні обсяги фінансування), а тому й не виявив реальної ділової зацікавленості.

На черзі нові форуми і зібрання, спрямовані до допомоги та розвитку України. Доречно, щоб влада до них готувала дійсно програмні документи, а не черговий перелік «зацікавлених» виробничих та інфраструктурних проектів.

Реалізація програмних цілей відновлення соціально-економічного потенціалу, зруйнованого війною, можлива за умови визначення **системних напрямів-завдань**, які поєднують як короткостроковий (поточний, терміновий) характер, так і довгострокові (стратегічні) накреслення. Серед таких виокремлюються:

- ✓ **стійке макроекономічне середовище** (економіка, що зростає; інфляція, що спадає; стійка національна валюта; збалансована зовнішньоборгова позиція);

¹⁹ Снігова О. Як організувати відновлення України з прицілом на ЄС. — <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/05/3/686566>.

²⁰ Представлений на липневій конференції у швейцарському місті Лугано (Ukraine Recovery Conference). У плані закладено 15 національних програм, які потребують загального фінансування на \$750 млрд. — з них \$60-65 млрд. у 2022р., \$300 млрд. у 2023-2025рр. і \$400 млрд. у 2026-2032рр. Причому, \$250-300 млрд. буде надано як гранти — критичне фінансування під час війни, відновлення зруйнованого житла та інфраструктури.

²¹ Останніми роками рівень інвестицій у структурі ВВП України складає лише 13-18%, що вкрай недостатньо для забезпечення і підтримки довгострокового реального зростання.

- ✓ **унеможливлення подальшої втрати інвестиційного потенціалу²¹**;
- ✓ **послідовне підвищення життєвих стандартів і добробуту**;
- ✓ **сприятливе середовище для бізнесу загалом, малого та середнього зокрема** (насамперед у частині зменшення тиску та обмежень на всі легітимні види економічної діяльності);
- ✓ **інтеграційне зміцнення** — на основі подальшої відкритості країни²² прискорене включення України до європейських трансконтинентальних мереж і проектів.

Різним ступенем конкретизації і деталізації вказані та інші подібні системні завдання представлені у численних цікавих проектних пропозиціях (варіанти сучасного «плану Маршалла» для України). Досить згадати про:

- ✓ ініціативу європейських парламентарів «Об'єднані задля України» (U4U)²³;
- ✓ платформа Відновлення України у дусі Плану Маршалла²⁴;
- ✓ проект групи міжнародних економістів «План реконструкції України»²⁵;
- ✓ ініціативу Цільового фонду солідарності ЄС²⁶;
- ✓ стратегічні розробки Національного інституту стратегічних досліджень²⁷;
- ✓ проект: «Україна 2022, як не втратити свій шанс стати сильною державою»²⁸ та ін.

Важливо зазначити, що у представлених і подібних програмах увага зосереджується не тільки і навіть не стільки на тому, як подолати наслідки війни, скільки на тому, **як підтримати Україну** (і така підтримка має починатися вже зараз) у **побудові нового конкурентоспроможного та збалансованого соціально-економічного середовища²⁹**, що дозволить Україні швидко і впевнено посісти гідне місце у світовій спільноті. Звичайно, такий підхід вітається, тепер важливо не розпорошити накопичений потенціал.

Ще одним важливим фактором, який може визначати результативність відновлення країни, є **фактор часу**. Сьогодні, в т.ч. внаслідок руйнування багатьох підприємств і об'єктів інфраструктури, а також у більшості випадків втрати професійних кадрів, очевидно, що, *по-перше*, навіть проста відбудова «традиційних» виробництв триватиме занадто довго, *по-друге* — найвірогіднішим, за високого рівня безробіття, водночас буде значний дефіцит працівників необхідних кваліфікацій.

Тому процеси відновлення фактично мають бути спрямовані на **створення нового економічного середовища**, нових видів діяльності. І, водночас, разом з будівництвом виробничих та інфраструктурних об'єктів, актуалізується завдання **підготовки професійних кадрів**, насамперед тих професій і кваліфікацій, які будуть працювати на нових підприємствах. Звичайно, у цьому контексті трансформацій переваги малих і середніх підприємств очевидні.

2.2. Безпекова складова. У відбудовчий період Україна повинна буде вирішувати низку завдань, поєднання яких може виявитися нелегким. Так, з одного боку,

²² Нагадаємо, відкритість країни є вагомим чинником її залучення до сучасних ланцюгів створення доданої вартості, глобальної та регіональної інтегрованості. Вища інтегрованість означає вищий приплив ПІІ, а з тим зростання продуктивності та посилення конкурентних позицій національних виробників на внутрішніх і світових ринках.

²³ Founding meeting of „united for Ukraine“ network. — <https://www.youtube.com/watch?v=GuGk9D8zVa0>.

²⁴ Ganster R., et al. Designing Ukraine's Recovery in the Spirit of the Marshall Plan. — <https://www.gmfus.org/news/designing-ukraines-recovery-spirit-marshall-plan>.

²⁵ A blueprint for the reconstruction of Ukraine. — <https://voxeu.org/article/blueprint-reconstruction-ukraine>.

²⁶ EU to develop Ukraine Solidarity Trust Fund to accumulate funds for rebuilding country after war. — <https://euneighbourseast.eu/news-and-stories/latest-news/eu-to-develop-ukraine-solidarity-trust-fund-to-accumulate-funds-for-rebuilding-country-after-war>.

²⁷ Див, зокрема: Жаліло Я. Якою має бути ідеологія повоєнного економічного відновлення. — <https://thepage.ua/ua/experts/yakoyu-maye-buti-ideologiya-povoyennogo-ekonomichnogo-vidnovlennya>.

²⁸ Україна 2022... — <https://uifuture.org/publications/ukrayina-2022-yak-ne-vtratyty-svij-shans-staty-sylnoy-derzhavoyu>.

²⁹ Connolly K. Pete Buttigieg calls for new Marshall plan to rebuild Ukraine. — <https://www.theguardian.com/world/2022/may/20/pete-buttigieg-says-us-backs-new-marshall-plan-to-rebuild-ukraine>.

Україна ще довгі десятиліття відчуватиме на собі агресивні наміри небезпечного сусіда. У таких умовах економічна готовність до діяльності вітчизняних і міжнародних підприємців буде вкрай обмеженою. З іншого — країна повинна одразу формувати конкурентоспроможне економічне та інвестиційне середовище із сильним експортом товарів і послуг, що, водночас, дозволить створювати нові гарно оплачувані робочі місця.

Для України ризики агресивних нападів росії залишаються високими навіть для географічно віддалених (від росії) регіонів, а тому стратегія відбудови має базуватися **не на мирній, а на безпековій основі** — вагомою складовою будь-якого плану має стати зміцнення цивільного середовища оборонними і безпековими структурами. Для цього, *по-перше*, ознакою відновлювальної України має стати мережа військових баз за участю іноземних партнерів (поки законодавчо заборонено, однак легко буде скориговано в найближчій перспективі) і навчальних центрів з іноземними інструкторами. При цьому, переслідуюватиметься мета **«поєднання» обласних центрів та важливих інфраструктурних об'єктів** (атомних станцій, аеропортів, залізничних вузлових станцій) з відповідними **безпековими структурами та військовими базами і центрами**. *По-друге*, вказане «поєднання» забезпечуватиметься формуванням **сучасної комунікаційної мережі** (з урахуванням можливостей захищеного і супутникового Інтернету, в т.ч. Старлінк).

Звичайно, це зумовлює **потребу мілітаризації економіки** та суттєвого зміцнення сектору безпеки. Локомотивом розвитку економіки в цей період може стати оборонна промисловість, орієнтована на виробництво (самостійно та/або в кооперації з іноземними компаніями) якнайширшого спектра озброєнь. Поступово це дасть Україні можливість не лише забезпечити всім необхідним Збройні Сили України, але й посісти гідне місце на світових ринках озброєнь (які швидко розширюються) та отримувати відповідний зиск від їх експорту. І немає

значення, як вітчизняні підприємства будуть задіяні (приватні чи державні, великі чи малі і середні тощо). Важливо, щоб це були результативні та ефективні підприємства для суспільства.

Підкреслимо, якщо поєднувати завдання протидії глобальним і національним загрозам з прискореним повномасштабним оновленням промисловості (і забезпеченням конкурентоспроможності її продукції на світових ринках), то вирішення (такого завдання) лежить саме у **сфері оборонної промисловості**, випуску сучасного військового озброєння на спільних підприємствах (з партнерських країн), які зможуть куруватися компаніями США чи Великої Британії. У поєднанні випуску сучасної зброї (у т.ч. вітчизняних розробок, частина з якої зможе експортуватись) з навчальними центрами чи базами, на яких запроваджують широкі програми підготовки та перепідготовки Збройних Сил України, і створюючи аналоги озброєння встановленого зразка, Україна одночасно отримує лідерство у просуванні своєї продукції через доведений **досвід практичного застосування**³⁰.

Для спрощення цього процесу сектор безпеки України має бути повністю переведений на стандарти НАТО, що передбачає зокрема високий рівень стандартизації та уніфікації продукції військового призначення та подвійного використання. Поряд з цим, **активна присутність партнерів** на всіх етапах відновлення країни сприятиме зменшенню корупції, підтримуватиме ухвалення більш раціональних і результативних рішень.

У цьому контексті оновлюється також **значимість прямих іноземних інвестицій** (ПІІ), політика залучення яких донині не отримала належного втілення³¹. Між тим, слід мати на увазі, що:

- ✓ приплив ПІІ до країни сьогодні стає вже не лише економічним фактором розвитку — дедалі більше він **набуває безпекового змісту**. Більше того, найкращим захистом країни від зазіхань

³⁰ Сунгуровський М. Нова Україна у повоєнному світі. — Геополітичні та геоекономічні зміни, формовані під впливом російської агресії, та оновлення місця України у світовому просторі, Центр Разумкова, 2022р.

³¹ ... радше відбувається запровадження сурогатних інструментів, на кшталт «інвестиційних нянь».

³² Див., зокрема: Казахстан — не «наступний». — <https://razumkov.org.ua/statti/kazakhstan-ne-nastupnyi>.

агресора стають ПІІ — чим вищі обсяги припливу ПІІ, насамперед з розвинутих чи великих висхідних країн, тим у більшій безпеці від незваного імперського агресора може почуватися країна³²;

- ✓ хоча війна ще продовжується, однак і інвестиційні рішення не можуть відкладатись. Пошук інвестиційних пропозицій у промисловості та аграрному секторі, створення нових логістичних ланцюгів і транспортних коридорів, у т.ч. експортного спрямування, формування базису для оновлення людського капіталу — вимагають значних інвестиційних ресурсів уже сьогодні. На жаль, не з внутрішніх, зруйнованих і втрачених, джерел.

Зважаючи на високі ризики, які негативно впливають на **зовнішні інвестиційні рішення**, доречними виглядають:

- ✓ укладання Україною договорів про **страхування інвестицій** (надання інвестиційних гарантій) у країнах донорах (США, ЄС, Японії);
- ✓ за участю міжнародних донорів створення фонду зі **страхування політичних і військових ризиків** для іноземних інвесторів, а також для підтримки вітчизняних експортерів та інвесторів на міжнародних ринках.

2.3. Трансформації для розвитку. Зменшення державного втручання. Повоєнне прискорене економічне зростання і розвиток, у т.ч. у соціальній і гуманітарній сферах, в Україні можливі лише в тому разі, якщо заходи економічної політики держави реалізовуватимуться в руслі чіткої та послідовної стратегії, спрямованої як на надійних захист і безпеку Батьківщини, так і забезпечення гарантій у соціальній та гуманітарній сферах, а у виробничій сфері — на дерегуляцію економіки та створення сприятливого інвестиційного клімату.

Саме реформи у сфері державного управління, відновлені та оновлені Інститути (верховенства права, протидії корупції та

ін.) відіграватимуть вирішальну роль у супроводі формування нового соціально-економічного простору країни. Їх [Інститутів] запровадження і жорстке відслідковування результатів втілення повинні бути серед перших після закінчення активної фази війни, що, з одного боку, стане основою формування конкурентоспроможної економіки, з *іншого* — означатиме наближення українських нормативного середовища і ділової практики до зрозумілих європейських стандартів і традицій, а з тим — надасть потенційним інвесторам чіткий сигнал про їх можливості у новій Україні.

Особливістю повоєнної економічної політики має стати максимально можливе невтручання держави в діяльність приватного бізнесу, що стане **основою** послідовного загального **зменшення ролі держави** в управлінні економічними процесами, а з тим і недопущення «нераціональних» (невивірених, неузгоджених, відверто політизованих) рішень, спроможних обмежити економічні свободи громадян і бізнесу.

У цьому контексті важливим стане дотримання трансформаційних «рамок»³³:

- ✓ людиноцентризму, що дозволить спрямувати зусилля і впливи на забезпечення людських потреб, а не інтересів учасників бізнес-проектів (у т.ч. політизованих);
- ✓ зменшення розміру уряду в економічній діяльності, насамперед через дерегуляцію, приватизацію, активне залучення приватного сектору у виконання державних завдань, у т.ч. оборонного і безпекового характеру;
- ✓ послаблення зростаючих системних ризиків і колосальних масштабів декапіталізації економіки, які створюють ключові перешкоди для відновлення зайнятості на довоєнному рівні та пов'язаних із нею показників соціального розвитку³⁴;
- ✓ врахування зовнішніх ефектів, які можуть зашкодити довкіллю і суперечитимуть життєвим потребам, а також

³³ 'Marshall plan' for Ukraine — a pathway to the Western community? — Batory Foundation, July 2022.

³⁴ Зимовець В. Про макрофінансові обмеження, принципи та завдання державної політики з подолання наслідків російської військової агресії. — https://razumkov.org.ua/images/2022/08/17/tezy_zymovets.pdf.

враховуватимуть інтереси партнерських країн;

- ✓ досягнення енергетичної безпеки і збалансованість як ресурсів, так і потреб споживання та експорту.

Зменшення ролі держави слід очікувати і в зовнішньоекономічній сфері. Відновлення спроб обмеження імпорту (з метою зменшення торговельних дефіцитів), яке попередніми роками періодично виникало в українській владі, не видаються раціональними і виваженими, оскільки імпорт є невід'ємною складовою економічного зростання і добробуту. Більше того, недоречність торговельних обмежень (імпорту) зумовлена інтеграційними потребами України, якнайширшого доступу до відкритих європейських ринків.

Тим більше, що сьогодні Україна вже отримує конкурентні переваги у вигляді значної девальвації гривні, а також низької заробітної плати вітчизняних працівників, яка, *по-перше*, загалом суттєво поступається європейським зарплатам, *по-друге* – стала порівняно ще нижчою внаслідок вказаної девальвації.

Наголосимо, значні допомоги (ресурси, які не потребують повернення) розвинутих партнерських країн дозволяють нарощувати імпорт, у т.ч. технологічний, без надмірних ризиків макроекономічних дисбалансів. Відтак, завданням економічної політики стає не обмеження імпорту, що, своєю чергою, стримуючи впливатиме на зростання і добробут, а його [імпорту] використання для розширення споживання та інвестування в умовах, коли вітчизняна економіка спотворена агресією.

Таким чином відбуватиметься активізація інституційних змін, спрямованих на пом'якшення економічного середовища, зокрема в частині³⁵:

- ✓ недопустимості втручання влади в ухвалення бізнесом економічних рішень;

- ✓ концентрації державних ресурсів на реалізації завдань захисту країни та соціальної підтримки населення (започаткованих з початку війни), що сприятиме зменшенню обсягу перерозподілу ресурсів через бюджетно-податкову систему.

Дерегуляція в Україні (зниження адміністративного і податкового тиску, скасування ліцензування та перевірок, ліквідація штрафів та ін.), широко запроваджена під час війни, зробила вагомий внесок у підтримку бізнесу, а відтак у своїй основі має **зберегтися на довший період**, принаймні до реального припинення війни.

Уже сьогодні владі разом з бізнесом слід провести ретельний аналіз стосовно доцільності повернення тих чи інших узгоджених регуляторних і фінансових заходів, а також встановити відкритий порядок поновлення «мирних» норм. За таких умов бізнес отримає чіткий сигнал на пряму дію влади, а **допінкування дерегуляційних «настроїв»** може слугувати потужним стимулом для повоєнного економічного відновлення.

Дерегуляція є важливою ще й тому, що її легше та ефективніше запровадити не на рівні промислових гігантів (виняткова значимість яких, вірогідно, закінчується, у т.ч. з-за конкурентних потреб швидкої реконструкції та адаптації), а на рівні малих і середніх підприємств (МСП)³⁶. Переваги підтримки МСП пов'язані ще й з тим, що для них набагато легше організувати їх переміщення із східних до західних областей, хоча можливості останніх у розміщенні підприємств із постраждалих областей досить обмежені³⁷.

Причому, швидкі адаптаційні та інноваційні можливості часто демонструють саме

³⁵ Цими обмеженнями, фактично закріплюється складова довгострокової економічної політики, завдяки якій обмежуються можливості в майбутньому «ревізії» положення про послаблення ролі держави в економіці країни.

³⁶ Такий бізнес уже неодноразово доводив, що він спроможний на швидкі структурні зміни, підтримку власної конкурентоспроможності, забезпечення зайнятості та генерування доходів. Див.: Богдан Т. Відбудова економіки: напрямки, важелі, інститути. – <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/04/25/686208>.

³⁷ Так склалося, що правобережна Україна радше має аграрну спрямованість, а лівобережна – промислову. Тому наміри розміщення промислових підприємств на нових землях мають враховувати потреби додаткових вимог до інфраструктури, доріг, нової логістики в забезпеченні ресурсами, наявності вільних земель, доступу до води та ін. І хоча вже є приклади переміщення промислових підприємств, однак це радше винятки, які підтверджують складнощі.

МСП і є підстави стверджувати, що саме вони потребують першочергової уваги (інституційної, юридичної, консультативної, фінансової) в рамках проектів відбудови України і саме **їм має спрямовуватися значна частка** міжнародної економічної (виробничої) допомоги.

Розкриття потенціалу МСП насамперед стосується регіонального рівня (область, район, місто) і має передбачати термінове започаткування широких програм розвитку МСП на місцях, зокрема бізнес-інкубаторів (у т.ч. через фонди для підтримки найцікавіших стартапів), а також допомогу муніципальних і регіональних бізнес-асоціацій країн-партнерів у встановленні контактів з МСП у відповідних країнах.

Зменшення ролі держави, дерегуляція, ефективне використання міжнародної допомоги значною мірою матимуть успіх і виявлять значимий вплив на економіку країни, якщо передбачатимуть їх **розвиток у цифровізованому середовищі**. Тому є підстави стверджувати, що будь-які заходи відновлення країни мають бути вписані у стратегію цифровізації, узгоджену з країнами-лідерами в інформаційно-комунікаційних сферах, насамперед США і Великою Британією.

Поза сумнівом, цифровізація вже стала **ознакою сьогодення**, привносить значні вигоди і, незважаючи на періодично виникаючі кризові процеси, продовжує поширюватися на всі сфери людської діяльності. Однак крім незаперечних переваг (швидкість процесів, зручність, доступність, економічність), їй притаманні і ризики, пов'язані з недобросовісним та/або неконтрольованим використанням, що може спричинити матеріальні втрати та/або загрожувати безпеці людей. Актуальність цього напрямку політики зростатиме у зв'язку з продовженням «гібридної» війни, яку росія веде проти цивілізованого людства. Насамперед йдеться про забезпечення безпеки доступу та використання персональних, бізнесових і публічних даних, конфіденційності інформації.

2.4. Приватизація і концесії в інфраструктурі. Потреби України в інвестиціях, як вказувалось, суттєво перевищують обсяги, які найближчими роками зможе

згенерувати держава. Навіть за значної підтримки партнерських країн держава не матиме достатніх ресурсів на масштабні докорінні зміни. Відтак, у вирішенні завдань відновлення вимальовується **зростаюча роль приватного сектору**, де зможуть бути реалізовані програми і проекти найбільш ефективно вписані у транс'європейські виробничі та логістичні мережі.

Слід нагадати, що **важливість приватизації** полягає не стільки в наповненні бюджету чи зайнятості, скільки у **формуванні інституту ефективного приватного власника**. Так, успішні приватизаційні процеси та інвестиційне розширення, у т.ч. з допуском міжнародних інвесторів, посилюють результативність одне одного. Підприємства ж з іноземними інвестиціями, зазвичай, краще вписані в міжнародні мережі, мають краще технологічне забезпечення і вищу кваліфікацію працівників, що дозволяє підтримувати технологічні переваги.

Ще один напрям прискорення трансформаційних процесів у сфері власності пов'язується з використанням **механізмів державно-приватного партнерства**. Насамперед, концесії — завдяки яким держава чи місцева громада можуть надавати приватному інвестору за плату права на створення, будівництво та управління (найчастіше) інфраструктурними об'єктами (на визначений строк чи з подальшим повним викупом). Тому прискорення інфраструктурного відновлення значною мірою залежить від рівня її концесійного «наповнення».

Вочевидь, внаслідок війни значна частка логістичної структури України (навіть на віддалених від зони бойових дій територіях) зазнала руйнування і втрат. Відтак усі види транспорту — авіаційний, морський, наземний (меншою мірою автомобільний) — фактично впали до катастрофічного рівня і не матимуть потенціалу для прискореного відновлення як через «природні» обмеження (руйнування), так і існуючі ризики нових ворожих атак, а з тим інвестиційних втрат³⁸.

Слід нагадати, ЄС продовжив ухвалювати рішення (навіть крім низки вказаних «безвізів»), які надають Україні чіткі сигнали про її [України] прийнятність для кола європейських країн. Так, у червні 2022р. під

³⁸ Насамперед це стосується авіаперевезень, тобто цей вид транспорту найближчими роками навряд чи поновиться.

час саміту глави держав і урядів «Ініціативи трьох морів» («Тримор'я»), до якої входять 12 країн ЄС, розташованих між Балтійським, Чорним та Адріатичним морями, ухвалили рішення щодо участі України в усіх проектах об'єднання на правах країни-партнерки³⁹. Також Європейська Комісія приєднала українські логістичні маршрути до чотирьох шляхів Транс'європейської транспортної мережі (TEN-T). Зокрема Північно-Балтійський коридор продовжили на Україну, що створює сприятливі умови для розвитку транспортної інфраструктури України⁴⁰. Водночас очікується фінансування на продовження на схід базової гілки Via Carpatia, а також розглядаються деякі «екзотичні» транспортні проекти⁴¹. Видається, що зараз чи не найкращий час наповнювати подібні проекти українських змістом.

Говорячи про транспортну інфраструктуру, особливістю є те, що, *по-перше*, відновлення транспорту не повинно бути поверненням до пострадянських мереж. *По-друге* — швидкість відновлення транспорту та забезпечення ним перевезень з України до Європи визначатиме можливості прискорення економічних відновлювальних процесів у країні загалом.

По-третє — сьогодні першочергові кошти мають виділятися не на автомобільні дороги (проекти, які переважно піддавалися значній критиці), а на структурне оновлення залізничного транспорту (нагадаємо,

має пов'язуватись і базуватись як на безпечних чинниках, так і завданнях євроінтеграції країни). Безпечне оновлення стосується будівництва і «переключення» залізничної інфраструктури з пострадянських колій (шириною 1 520 мм) на європейські (1 435 мм), і має починатися безпосередньо від східних кордонів України⁴². Тобто, йдеться про першочерговість нового залізничного інфраструктурного середовища, а ніяк не чергового «великого будівництва».

2.5. Податкове стимулювання домогосподарств. Упродовж багатьох років велися дискусії стосовно потреб інституційного зміцнення стабільності, прозорості і прогнозованості бюджетно-податкової системи. Воєнний бюджет вказав необхідний напрям таких змін. Тому в якості першого кроку доречним є нормативне **обмеження можливостей** перегляду податкового законодавства та податкових норм, які [норми] можуть **підвищити податковий тиск**, або ж таких, які не мають надійного підтвердження широкою практикою розвинутих або успішних висхідних країн⁴³.

Важливим наслідком російської агресії стало **різке зниження зайнятості** і зростання безробіття як офіційного, так і фактичного — за різними оцінками 30-40% працівників втратили роботу. Відновлення зайнятості потребуватиме значного часу, а тому ресурси домогосподарств не матимуть тенденції до покращення у короткостроковій

³⁹ Куницький О. Лідери «Тримор'я» погодили партнерство для України. — <https://www.dw.com/uk/lidery-initsiatyvy-trokh-moriv-pohodyly-partnerstvo-dlia-ukrainy/a-62195728>.

⁴⁰ Болжеларський Я. та ін. Відновлення локальних транскордонних залізничних сполучень як шлях вирішення глобальної проблеми інтеграції транспортних систем. — <https://www.railway.supply/uk/vidnovlennya-lokalnih-transkordonnih-zalaznichnih-spoluchen-yak-shlyah-virishennya-globalnoi-problemi-integraczi-transporthnih-sistem>.

⁴¹ Так, Польща та Україна реалізують проект транскордонного трубопроводу, яким українські рослинні олії будуть доставлятися в порт Гданська, що сприятиме частковому розблокуванню українського продовольчого експорту.

⁴² ...що суттєво ускладнить для росії перекидання військових вантажів і техніки у випадку повторного вторгнення. Див.: Depuis o. The rails of war: An EU railway initiative for the defence of Ukraine. — <http://www.leuropeen.eu/2022/07/26>.

⁴³ При цьому консервуються будь-які дискусії та наміри про «вдосконалення» бюджетно-податкової системи. Насамперед йдеться про **безпідставність «ініціатив» стосовно запровадження т.зв. податку на виведений капітал**. Немає жодних доказових аргументів вигод від заміни прибуткового податку. Вказана ж безпідставність зумовлена:

- ✓ відсутністю економічної основи, механізмів запровадження і контролю, а також компенсаційних джерел (різкого падіння надходжень до бюджету принаймні у перші 3-5 років);
- ✓ відсутністю досвіду і практики впровадження і реалізації. Перша країна в ЄС — Естонія, яка запровадила такий податок — не може бути взірцем. Естонія практикувала жорсткі бюджетні обмеження (чого ніколи не було в Україні), Валютну раду (жорстку фіксацію курсу);
- ✓ Україна вже оголосила політику поступової і послідовної відкритості руху капіталів. Некваліфіковані нововведення вкотре посилять стимули інвесторів до утікання;
- ✓ країна отримує вигоди не лише від залучених інвестицій, але й інвестування за кордоном (що є прямим «виведенням»). Змусити інвестувати в країну через обмеження — пусте.

перспективі. Відтак потребується принаймні посилення податкової справедливості через податкову систему.

Звернемо увагу на наступні напрями податкового реформування, які матимуть позитивний вплив на доходи в розпорядженні домогосподарств:

- ✓ трансформація діючої системи оподаткування доходів фізичних осіб шляхом запровадження оподаткування доходів не лише фізичних осіб, але й **сукупного доходу сім'ї**;
- ✓ при цьому величина **оподаткованого доходу** (як індивідуального, так і сукупного доходу сім'ї), відповідно до європейської практики, **не включатиме витрати, без яких отримання доходу є неможливим**, зокрема⁴⁴:
- ✓ витрати на задоволення мінімальних життєвих потреб, включаючи певну суму коштів на оплату житла;
- ✓ витрати на утримання дітей, інвалідів, майбутніх матерів;
- ✓ витрати на отримання освіти у визначеній категорії навчальних заходів;
- ✓ витрати на покриття додаткових потреб людей похилого віку та витрати з обов'язкового соціального страхування.

Поряд з тим, слід максимально **обмежити** різноманітні варіанти посилення податкового чи адміністративного тиску на доходи

домогосподарств, зокрема в частині запровадження непрямих методів контролю за витратами громадян, насамперед т.зв. податку на витрати людей (який активно просувався фіскальною владою у довоєнний період і є висока вірогідність спроб його впровадження вже в повоєнний період).

Заключні зауваження. Зрозуміло, що Україна стоїть перед новими надскладними викликами⁴⁵. Однак це не привід для песимізму. Країна довгий час знаходилася на роздоріжжі цивілізаційного вибору — між євро-атлантичним і євразійським (проросійським) шляхами розвитку. Сьогодні наш вибір зрозумілий, і Україна просто зобов'язана скористатися шансом і стати економічно дружною країною для євро-атлантичних країн.

Так, це буде нова країна, з новою суспільно-політичною ідентичністю, новим відчуттям справедливого суспільства, новими вимірами людської гідності. І, вірогідно, чітким усвідомленням тих помилок і втрат, які зрештою стали одним з чинників вторгнення. І започаткуванням творення нової сучасної справедливої і гуманної історії європейської країни.

Більше того, Україна власною мужньою боротьбою за незалежність прискорила усвідомлення багатьма країнами світу пріоритетів розвитку людства, значимості захисту свободи і справедливості, посилила прийняття світовим співтовариством цивілізаційних цінностей, скоригувала пріоритети, партнерські відносини, спонукала до формування оновлених союзів та інститутів, чим вже внесла значимий внесок у сучасну цивілізацію.

⁴⁴ Підхід до визначення бази оподаткування, що гарантує звільнення від податку певного (прожиткового) «мінімуму» доходів, забезпечує не лише зниження податкового навантаження на отримувачів низьких доходів, але й підвищує ефективність податкового адміністрування.

⁴⁵ Геополітичні та геоекономічні зміни, формовані під впливом російської агресії, та оновлення місця України у світовому просторі. — Центр Разумкова, 2022р.